

նողներուն աճումը, մասնաւորապէս 1908ի Օսմ. Սահմանադրութենէն յետոյ, կրնանք վատահարար բարձրացնել թուրքահայ վարժարաններուն թիւը 1500ի, իսկ երկուս աշակերտներուն համազումարը՝ կրող հաշիւ՝ 120,000ի: Ընդունելով թուրքահայոց թիւը 2 1/2 միլիոն՝ ամէն մէկ 20 անձին կ'իյնայ մէկ ուսանող:

4 Միջնակարգ վարժարաններ	Բացում	Ուսուցիչ (1900-1909)	Ուսանող (1900-1909)
Պէրպէրեան, Իւսկիւտար	1876	11	120
Սանասարեան, Կարին	1881	16	190
Կեզրոնական, Կ. Պոլիս, Ղալաթիա	1856	16	56
Արմաշի Դպրեվանք	1889	8	30
Համաշումար՝		51	396

Միջնակարգ այս չորս վարժարաններէն յետոյ հիմնուած է նաև «Նոր-Դարոց» ի Կ. Պոլիս 1908ին:

Այս վարժարաններուն ուսանողութեան թիւը տարւէ տարի կը բարձրանայ կամ կը նուազի՝ տեղական պայմաններուն համեմատ:

30. ԹՈՒՐԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ. — Ժթ. րդ դարու կիսուն կ'սկսի տեղի տալ գրաբարը: Արծաթի դարէն ժառանգ մնացած ուսմկօրէնն առաջ կ'անցնի, կը յղիւի, կը կազմէ աշխարհաբար արդի լեզուն: Գրականութիւնը ժողովրդական կը դառնայ. ֆրանսական մեծ Յեղափոխութեան հզօր շունչին տակ, ինչպէս Կովկասահայոց՝ այնպէս ալ թուրքահայոց մէջ կ'սկսի ծաղկիլ նոր գրականութիւն մը:

Գրական այս վերածնունդին վառարաններ կը հանդիսանան Կ. Պոլիս, Իզմիր, Վենետիկ, Վիեննա, Վիան, Խարբերդ, Սերաստիա, Գահրէ, Փարիզ, ու երևան կուգան բազմաթիւ գրական դէմքեր, — վիպասան, թատերագիր, բանաստեղծ, ազգագիր, հրապարակագիր-օրագրող, թարգմանիչ, պատմագիր, դասագիր, հասարակական գործիչ ևն. —

- Ալիբեան Հ. Ղեւոնդ (1820—1901) բանաստեղծ, հնախօս, պատմագիր
- Աղեփսանդր Փանոսեան (1858) բանաստեղծ
- Ասուուաճաճուր Խաչատուրեան (1867) լեզուաբան, բանասէր, պատմագէտ
- Ասով Եարճանեան (1877—1915) բանաստեղծ
- Արամ Անճոնեան (1882) հրապարակագիր, դասագիր
- Արամ Չարբգ (1870) բանաստեղծ
- Արմենակ Հայկունի (1835—1866) հրապարակագիր
- Արեակ Ալպոյանեան (1879) բանասէր
- Արեակ Չօպանեան (1872) բանաստեղծ, բանասէր, հրապարակագիր
- Արսէն Այսրեան (Հ.) (1824—1902) բանասէր, քերականագէտ
- Արսէն Ղազիկեան (Հ.) (1870) բանասէր, թարգմանիչ, բանաստեղծ
- Արսաեօ Յարութիւնեան (1873—1915) բանաստեղծ, հրապարակագիր
- Արփիար Արփիարեան (1850—1908) հրապարակագիր, վիպագիր, գործիչ
- Բարբէն Եպիսկ. Կիլիսեհեան (1868) բանասէր
- Բիւզանդ Պօզանեան թարգմանիչ
- Բիւզանդ Քեչեան (1859) հրապարակագիր

- Գարբիել Վրդ. Մենկլիբեան (Հ.) (1864) *բանասէր, դասագիր*
Գագիկ Օզանեան (1882—1915) *բանասէր*
Գարեգին Զարբնանկեան (Հ.) (1827—1901) *բանասէր, լեզուաբան, պատմագիր*
Գարեգին Նպիսկ. Սրուանձեան (1840—1892) *աղագիր, բանասէր*
Գեղամ Տե Կարապետեան (1873—1918) *ընաչխարհի գրագէտ*
Գեորգ-Մեսրոպ (1881) *բանասէր, դասագիր*
Գրիգոր Զօհրապ (1860—1915) *վիպագիր, հրապարակագիր*
Գրիգոր Մսերեան (1846—1893) *բանասէր*
Գրիգոր Զիլինկիրեան (1839) *թարգմանիչ*
Գրիգոր Օսեան (1834—1887) *գրագէտ, աղբային գործիչ*
Դանիել Վարուժան (1888—1915) *բանաստեղծ*
Դաւիթ Խաչկունց (1860—1918) *բանասէր, հրապարակագիր, դասագիր*
Նդիա Տեմիրնիպաւեան (1845—1908) *բանաստեղծ, իմաստասէր*
Նդիբե Նպիսկ. Գուրեան (1860) *բանասէր, բանաստեղծ, մատենագիր*

Արս. Գարունյան

Գրիգոր Զօհրապ

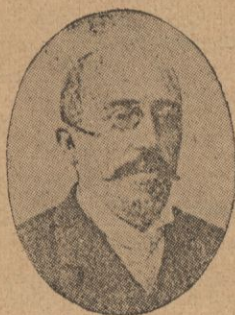

Գագիկ Օզանեան

- Նուանդ Օսեան (1869) *երգիծաբան, հրապարակագիր, վիպասան*
Զապէլ Ասատուր (Տկն.) (1863) *բանաստեղծ, հրապարակագիր*
Զապէլ Նսայեան (Տկն.) (1876) *վիպագիր*
Թեոդիկ Լապիննեան (1878) *հրապարակագիր, մատենագիր*
Թլկասինցի (Յովհ. Յարութիւնեան) (1860—1915) *ընաչխարհի գրագէտ, դաստիարակ*
Թովմա Թեքեան (1838—1909) *բանաստեղծ, թատերագիր*
Լեւոն Բաւալեան (1868) *հրապարակագիր*
Լեւոն Սեղբոսեան, Շանթ (1869) *բանաստեղծ, վիպագիր, թատերագիր*
Խաչատուր Միսաքեան, Պուհ (1815—1899) *բանաստեղծ, ուսուցիչ*
Խաչիկ Լեւոնեան (1863—1918) *ընաչխարհի գրագէտ, աղագիր*
Խորեն Նպիսկ. Նար-Պէյ (1831—1892) *բանաստեղծ, բեմախօս*
Խրիմեան Հայրիկ (1820—1907) *գրագէտ, մատենագիր, մեծ գործիչ*
Կարապետ Բասմաջեան (1863) *բանասէր, լեզուաբան, մատենագիր*
Կարապետ Գաբիկեան (1868) *ընաչխարհի գրագէտ, աղագիր*
Կարապետ Թումանեան (ՓրօՖ.) (1858) *հրապարակագիր, գործիչ*

Կարապետ Իլփինեան (1823—1904) *Թարգմանիչ, հրապարակագիր*
 Հրանց Ասատուր (1862) *բանասէր, հրապարակագիր, դասագիր*
 Մաղափա Նպիսկ. Օրմանեան (1841—1918) *աստուածաբան, պատմա-*
գէտ, բանասէր

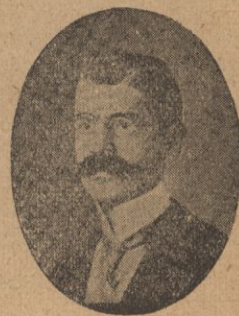
Մանուէլ Միրախոբեան (1855) *ուղեգիր, ազգագիր*
 Մասաթիա Գարագաբեան (1818—1903) *մատենագիր, պատմագիր*

Մելիոն Կիւրնեան

Պանիւլ Վարուժան

Յովհ. Գազաննեան

- Մասթոս Մամուրեան (1830—1901) *մատենագիր, հրապարակագիր,*
Թարգմանիչ, ուսուցիչ
 Մարկոս Աղաբեգեան (1843—1908) *հրապարակագիր, պատմագէտ*
 Մելփսեղեկ Մուրաշեան *մատենագիր, ուսուցիչ*
 Մելիոն Կիւրնեան (1855—1915) *հրապարակագիր, ուսուցիչ*
 Մեսրոպ Նուպարեան (1842) *Թարգմանիչ, բառագիր*
 Մինրան Յովիաննեսեան (1855) *բանաստեղծ, մատենագիր, ուսուցիչ*
 Մինաս Չերազ (1852) *հրապարակագիր, գրագէտ, գործիչ*
 Միսաֆ Գոչունեան, Քասիմ (1863—1913) *հրապարակագիր, վիպագիր*
 Միսաֆ Մեծարենց (1885—1908) *բանաստեղծ*
 Միխայէլ Մինասեան (Փրօֆ.) (187.) *գիտնական, հրպրկգ., մատենագիր*
 Մկրտիչ Անեմեան (1838—1914) *բանաստեղծ*
 Մկրտիչ Պեթիկրաւելեան (1827—1868) *բանաստեղծ, թատերագիր, գործիչ*
 Մկրտիչ Փօրթուգալեան (1848) *հրապարակագիր, ուսուցիչ, գործիչ*
 Մուշեղ Նպիսկ. Սերոբեան (187.) *հրապարակագիր, մատենագիր*
 Յակոբ Պարոնեան (1842—1891) *երգիծարան*
 Յակոբոս ձեհիգեան (Փրօֆ.) (1846) *բեմասաց, գրագէտ, հրապարակագիր*
 Յակոբոս Տաշեան (Հ.) (1866) *գիտուն, բանասէր, լեզուաբան, մտնգր.*
 Յարութիւն Ալփիար (1864) *երգիծարան*
 Յարութիւն Մամբեան (1860) *մատենագիր, բանասէր*
 Յովիաննէս Գազաննեան (1870—1915) *բանասէր, հրպրկգ., լեզուաբան*
 Յովսէփ Շիւմանեան (Տֆր.), *Ծերենց (1832—1888) վիպագիր, հրպրկգիր.*
 Նազարէր Տաղաւարեան (Տֆր.) (1863—1915) *բանասէր, մտնգր., գիտուն*
 Նահապետ Ռուսինեան (1819—1876) *իմաստասէր, բեմախօս, գործիչ*
 Նիկողայոս Զօրայեան (1821—1858) *հրապարակագիր, տնտեսագէտ*

Նորայր Բիւզանդացի (1845) բանասէր, բառագիր, լեզուադէտ
 Պետրոս Աղամբան (1842—1891) դերասան, գրագէտ
 Պետրոս Դուրեան (1852—1872) բանաստեղծ, թատերագիր
 Ռեքեոս Պերպեեան (1850—1907) ուսուցիչ, հրապարակագիր, մանգր.
 Ռուբէն Զաւղարեան (1874—1915) հրապարակագիր, գործիչ
 Ռուբէն Որբեեան (1874) բանաստեղծ

Ռ. Զարյան

Կ. Տաղաւարեան

Ռ. Զիրկիրեան

Ռուբէն Զիրկիրեան (1885—1915) բանաստեղծ, արձակագիր
 Սերովբէ Տերվիբեան (Հ.) (1846—1892) լեզուաբան, բանասէր
 Սիմեոն Երեմեան (Հ.) (1871) մատենագիր, հրապարակագիր
 Սմբատ Բիւրատ (1862—1915) հրապարակագիր, վիպասան
 Սուրեն Պարբեւեան (1876) հրապարակագիր, վիպագիր
 Սեփան Ոսկան (1825—1901) հրապարակագիր, օրագրող
 Սրբուհի Տիւսաբ (Տկն.) (1842—1901) հրապարակագիր, վիպագիր
 Վահան Թեֆեան (1878) բանաստեղծ, հրապարակագիր, գործիչ
 Վահան Մալեգեան (1873) բանաստեղծ, հրապարակագիր
 Վահան Վրդ. Տեր-Մինասեան (1850—1909) երգիծարան, առակագիր
 Վահրամ Թորգոմեան (Տֆր.) (1858) բանասէր, գիտուն, մատենագիր
 Վիքթորիա Աղանուր (Տկն.) (186.—1910) բանաստեղծ
 Տիգրան Ամիրջանեան (1860—1894) բանաստեղծ, թատերագիր, ուսուցիչ
 Տիգրան Երկաբ (1870—1899) հրապարակագիր, գործիչ
 Տիգրան Կամսարական (1866) հրապարակագիր, վիպագիր
 Տիգրան Զեօկիւրեան (1885—1915) ուսուցիչ, վիպագիր
 Տիգրան Զիբունի (1881) ընաչխարհի գրիչ, աղագիր, բանասէր
 Տիրան Զրաֆեան (1875) իմաստասէր, արձակագիր
 Քասիմ տեսնել Միսաք Գոչունեան
 Օցնիկ Զիֆթե-Սարաֆ (1873) հրապարակագիր, վիպագիր, թարգմանիչ

* * Բազմաթիւ ուրիշներ ալ, որոց մասին՝ յառաջիկայ առիթով :

31. ԹՈՒՐԿԱՆ ՄԱՍՄՈՒԼԸ (Publications, Journaux). — Անդ-
 րանիկ հայ լրագիրը, Ազդարար, հրատարակուած է մայր-հայրենիքէն
 դուրս, Հնդկաստանի Մատրաս քաղաքին մէջ 1794ին: «Հայերը իրենց

այս առաջին լրագրովը, կը դառնան աշխարհիս քաղաքակրթուած ազգութիւններու մէջ 12րդ անգը գրաւող ժողովուրդ մը, որ շատ մ'ուրիշ քաղաքակրթուած ազգերէ առաջ, նոյն իսկ Ամերիկայէն ու Յունաստանէն ալ առաջ, լրագիր ունեցած է»: Ազգաբառի հրատարակիչ Շիրազեցի (Պարսկաստան) Յարութիւն քահանայ Շմաւոնեանն այս կերպով պատմական թուական մը բացած է Հայ Մամուլին էջերուն մէջ:

Թուրքահայոց մէջ առաջին լրագիրը հրատարակուած է 1830ին 'ի Կ. Պոլիս, Լոյյ Գիր Մեծի Տերութեան Օսմ. անունով: Ապա Վենետիկ, Իզմիր, Վան, Մուշ, Երուսաղէմ և յաջորդաբար ուրիշ քաղաքներ ունեցան իրենց պարբերականները: Աւասիկ այս թուականէն ի վեր լոյս տեսած թուրքահայ օրաթերթերուն, չարաթաթերթերուն և ամսաթերթերուն այրենական ցանկը. —

Ազատամարտ	Պոլիս, 1909	Գրիչ	Պոլիս, 1910
Ազդակ	» 1908	Դաշինք	Իզմիր, 1909
Ազդարար Բիւզանդեան	» 1840	Դիմակ	» 1862
Ախապիր Գօսթանթինիէ	» 1855	Դիտակ Բիւզանդեան	Պոլիս, 1812
Ամսօրեայ Տեղեկատու	» 1911	Եղանակ Բիւզանդեան	» 1804
Աշխատանք	Իզմիր, 1910	Երեւակ	» 1857
Աշխատանք	Վան, 1909	Երեւան	» 1918
Ապագայ	Պոլիս, 1910	Երկրագունդ	» 1870
Առաւօտ	» 1910	Երկիր Ատափազար — Պոլիս, 1910, 11	
Առեւտուր	» 1900	Երկրագործական Հանդէս	» 1910
Ասիա	» 1872	Եւրոպա	» 1850
Աստղիկ Արեւելեան	» 1855	Եփրատ	» 1869
Աստղ Բեթլեհէմի	» 1911	Զեփիւռ Հայրենեաց	» 1862
Արարատ	» 1869	Զուարճախօս	» 1856
Արեւելեան Դար	» 1860	Զուռնա	» 1911
Արեւելեան Մամուլ	Իզմիր, 1871—1909	Զօհալ	» 1855
Արեւելք	Պոլիս, 1884—1909	Էլզրազը Շարգիէ	Կարին, 1867
Արծիւ Վասպուրական	Պոլիս, 1855	Էրիզա	Պոլիս, 1868
»	Վան, 1856	Ընտանի Իմաստասէր	» 1854
Արծուկի Տարօնոյ	Մուշ, 1863	Թագվիմը Վազախ	» 1832
Արշալոյս	Իզմիր, 1911	Թէրօճեմանը Էֆրեար	» 1877-8
Արշալոյս Արարատեան	» 1840	Թուօթակ Հայկ. զինեան	Իզմիր, 1855
Արփի Արարատեան	» 1853	Թռչնիկ Ամսօրեայ	Պոլիս, 1861
Աւետարեբ	Պոլիս, 1844	» Տաճկերէն	» 1868
Աւետարեբ	» 1855	» Պեղասեան	» 1863
Բանասէր	» 1851	Թատրոն	» 1874
Բժիշկ	Տրապիզոն — Պոլիս, 1910	Ժամանակ	» 1863
Բիւզանդիոն	» 1896	Ժամանակ	» 1908
Բիւթանիա	Իզմիր, 1910	Ժողովուրդ	» 1918
Բիւրակն	Պոլիս, 1884—1908	Իրաւունք	Իզմիր, 1868
Բողոք	Պոլիս, 1911	Լիւլ	Պոլիս, 1909
Բուրաստան Ս. Սահակեան	» 1851	Լուսարձակ	» 1911
Բուրաստան Մանկանց	» 1882	Լուսափայլ	Իզմիր, 1864
Գաղափար	» 1909	Լոյս	Պոլիս, 1872—73
Գարուն	» 1909	Լոյս	» 1908
Գարուն Հայաստանի	Իզմիր, 1862	Լոյս	Վան, 1911
Գրկն. և Իմաստրկն. Շրժմ. Պոլիս, 1880-88		Լրագիր	Պոլիս, 1875

Լրագիր	Պոլիս, 1832—33	Մուսայբ Մասեաց	Պոլիս, 1857—62
Լրոյ Գիր	» 1838	Յայտարար	» 1847
Խարազան	» 1908	Յառաջ	Կարին, 1910
Խիկար	» 1884 90	Յաւերթ ասարս	Իզմիր, 1862
Խուտավէնտիկեար	Պոլսուս, 1869	Յիշատակարան	Պոլիս, 1808
Ծաղիկ	Իզմիր, 1861	»	» 1910
» Սաքայեանի	Պոլիս, 1886	Յոս	Արմաշ, 1864
» Զօպանեանի	» 1895	Նոյեան Աղաւնի	Պոլիս, 1852
» Կանանց	Պոլիս, 1905-08	Նոր Այդ	Մարզուան, 1912
Ծիածան	Պոլիս, 1866	Նոր Աշխարհ	... , 190?
»	» 1909	Նոր Բեմ	Պոլիս, 1910
Ծիլն Աւարայրի	» 1866	Նոր Դար	» 1918
Կայծ	» 1911	Նոր Կեանք	» 1918
Կառավիւտ	» 1909	Նոր Հայաստան	» 1918
Կավուօշ	» 1908	Նոր Հոսանք	» 1909
Կիթառ	» 1864	Շանթ	» 1911
Կիլիկիա	» 1861	Շարժում	» 1882
Կիկօ	» 1909	Շիրակ	» 1909
Կոհակ	» 1909	Շող	» 1910
Հայաստան	Պոլիս, 1846—1852	Շտեմբն. Պտնի. Գտլեց. Իզմիր, 1839-54	
Հայ Գրականութիւն	Իզմիր, 1911	Ոստան	Պոլիս, 1911
Հայկունի	Մարզուան, 1910	Ովասիս	Վան, 1909
Հայրենիք	Պոլիս, 1870—1896	Ուսումնարան	Պոլիս, 1911
»	» 1891	Ձեղճ	» 1910
»	» 1909	Պատկեր	Պոլիս, 1890—1899
»	» 1918	Պարտիզակ	Պոլիս, 1912
Հայրենիքի Քնար	» 1908	Սասուն	» 1909
Հայրենասէր	Իզմիր, 1850	Սէտայր Հազիզաթ	» 1870
»	Իզմիր, 1843	Սէր	» 1860
Հանրագիտակ	Պոլիս, 1890	Սիօն	Երուսաղէմ, 1866
Հի-Հի-Հի	» 1910	Սուրհանդակ Բիւզանդեան	Պոլիս, 1848
Հնչակ	» 1885	»	» 1899
Հողդար	Սվազ, 1910	Վանտոս	Վան, 1910
Հորիզոն	Պոլիս, 1870	Վարաքայի Հավատիս	Պոլիս, 1868
Զայն Կրթութեան	» 1909	Վարդ	» 1862
Զայն Հայրենեաց	» 1908	Վարդ Կեսարիոյ	» 1863
Ճաշակ Ոսկեղէն Գարութեան	» 1886	Վարժարան	Պոլիս, 1880—90
Ճէրիտէի Հավատիս	» 1839	Տաճար	» 1909
» Շարքիէ	» 1885	Տաճար Մանկանց	» 1913
Մամուլ	» 1869	Տարեգրութիւն	» 1809
Մանդուլէի Էֆքեար	» 1860	Բահնիւմ	» 1911
Մանկավարժ Թերթ	Պոլիս, 1870—80	Փարոս	» 1879
Մարմամարդ	Պոլիս, 1911	»	Պարտիզակ, 1910
Մասիս Օրաթերթ	» 1852	Փեթակ	Իզմիր, 1910
Մասիս	» 1880	Փող Առաւօտեան	Պոլիս, 1870
Մեղու	» 1851	Փնջիկ, Փունջ	» 1960
Մենտոր	Այնթապ, 1886	Քնար Հայկական	Պոլիս, 1861—62
Մէճմուսի Ախպար	Պոլիս, 1885	Օճանասփռեան	» 1840—50
» Հավատիս	» 1852	Օսմ. Երաժշտութիւն	» 1863
Մէտէորա	Պոլիս, ? 1878—81	Օրագիր	» 1862—63
Միութիւն	Իզմիր, 1861	Փռաթ	Հալէպ, 1867
Միւնաստիի Էրճիաս	Պոլիս, 1859	Փրու-Փրու	Պոլիս, 1908

32. ԹՈՒՐԲԱՀԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, ԵՒՂՆ. — Ազգային ու Գրական վերածնունդի ուժեղ շարժման սաղմերը՝ պէտք է վնասուել կազմուած կրթական և բարեգործական ընկերութիւններուն մէջ, որոնք յաջորդաբար երեսնան հկած են ժժ.րդ դարու առաջին քառորդէն սկսեալ: Արդէն հիմնուած էր Ետիզուլէի Ս. Փրկչի Ազգ. Հիւանդանոցը (1830ին) Գազազ Ամիրայի շնորհիւ: Աւելի վերջը (1877) հիմնուեցաւ նաև Իզմիրի Ս. Լուսաւորիչ հիւանդանոցը:

Իսկ կրթասիրական ընկերութիւններէն թուենք, թուականի կարգով, ծանօթ եղածները. —

«Բարեգործական Ընկերութիւն», 1862ին, Կ. Պոլիս.

«Խիզանի Ուսումնասիրաց Ընկերութիւն», 1877ին, Կ. Պոլիս.

«Ասիական Ընկերութիւն», 1877ին, Կ. Պոլիս.

«Ազգանուէր Հայուհեաց Ընկերութիւն», 1878ին, Կ. Պոլիս.

«Միացեալ Ընկերութիւն (Արարատեան, Դպրոցասիրաց-Արեւելեան և Կիլիկիան) 1880ին, Կ. Պոլիս.

«Ընթերցասիրաց Ընկերութիւն», 1882ին, Կ. Պոլիս (Խասգիւղ).

«Խնամակալութեանց Ընկերութիւն», 1884ին, Կ. Պոլիս (Խասգիւղ).

«Իզմիրեանց Գրական Յանձնաժողով», 1887ին, Կ. Պոլիս.

«Դպրոցասէր Օրիորդաց Ընկերութիւն», 1909ին (?), Կ. Պոլիս.

«Հայկական Բարեգործական Ընդհ. Միութիւն», 1909ին, Եզիպատոս, (Գահիրէ), մասնաճիւղեր ունենալով Թուրքիոյ և արտասահմանի հայկական կեդրոններու մէջ:

Ասոնցմէ զատ կազմուած են, մինչև 1914, «Հայ Մախուր», «Հայ Ուսանողական», «Հայ Հրատարակչական», «Հայաստանի Ուսումնասիրութեան» և շն. և շն. Ընկերութիւններ:

* * Հայ յեղափոխական կազմակերպութիւններ, Հնչակեան, Դաշնակցական, Սանմանադիր-Ռամկալիս անուններով, գործած են Թուրքիոյ մէջ ժժ.րդ դարու կէսէն սկսեալ յաջորդաբար, հայ Ազգային Դատին ի նպաստ:

* * Թուրքահայ կարեւոր Մասկեադարաններ գոյութիւն ունեցած են Կ. Պոլիս՝ («Ազգ. Մատենադարան»), Երուսաղէմ՝ Ս. Յակոբեանց վանքը, Արմաշի Դպրեվանքը, Իզմիր, Կարին, Վան, Սվազ, Ֆիլիպպէ, Վենետիկ, Վիեննա:

* * Հայ Գրականութեան ու Մամուլին բարգաւաճման համընթաց՝ Տպարաններ ճոնչած են ի Թուրքիա (Կ. Պոլիս, Իզմիր, Կարին, Վան, Մարզուան, Արմաշ, Երուսաղէմ), Հնդկաստան (Կալկաթա, Մատրաս, Սինկափուր), Եւրոպա (Ամսթերդամ, Թէոդոսիա, Մոսկուա, Պետերբուրգ, Մանչէսթր, Լոնտոն, Ֆիլիպպէ, Վառնա, Վենետիկ, Վիեննա, Բարիզ, Մարսէյլ, Ժընէվ, Լոզան), Եզիպատոս (Գահիրէ, Աղեքսանդրիա), Ամերիկա (Նիւ-Եորք, Պոթթըն, Ֆրէզնո), — վերջապէս ո՛ւր որ հայ դպրութ մը գոյութիւն ունեցեր է՝ Կութէնպէրկի գիւտէն ի վեր:

33. ԹՈՒՐԲԱՀԱՅ Թ.Ս.ՏՐՈՒՆԸ. — Ժժ.րդ դարու կիսուն, հայ գրական վերածնունդին հզորապէս նպաստող ուժերէն մէկն ալ Թատրոնը

եղաւ : 1850ին՝ Կ. Պոլսոյ մէջ, ի Միջագիւղ և Խապիւղ, փայլուն սկզբնաւորութիւնը կ'ընէ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԹԱՏՐՈՆԸ, իբր դերասան ունեւնալով Ադաման, Էքշեան, Ֆասուլիաճեան, Մնակեան, Պէնկիեան, Թրեանց, Աճէմեան և Արուսեակ :

ՎԱՐԴՈՎԵԱՆ ԹԱՏՐՈՆԸ (1867—78) Կէտիկ-Փաշայի մէջ կը շարունակէ սկսուած բեմական աշխատանքը, և իր տաննամեայ փայլուն գոյութեան ընթացքին՝ իր բեմին վրայ կը փայլեցնէ նախորդներէն զատ նաև Ռչտունի, Փափաղեան, Թոսպատեան, Նսլեան, Մարի-Նուարդ և Գարագաշեան քոյրեր :

ՄԱՂԱՔԵԱՆ ԹԱՏՐՈՆԸ (1872—73) միեւնոյն ատեն կը փայլի Միջագիւղի հայութեան մէջ, ու կ'երեւան նոր բեմական ուժեր, Ադամանէն զատ նաև Սրսակ, Հրաչեայ, Սիրանոյշ, Աստղիկ, Արաքսիա և ըն. . :

ՊԵՆԿԻԵԱՆ ԹԱՏՐՈՆԸ (1877—87) համընթաց վերիններուն ու յաջորդաբար՝ մետասան տարի կը գործէ ոչ միայն Պոլիս, այլ և Ազրիանուպոլիս, Իզմիր, Յունաստան, Եգիպտոս, — դերասաններ ունենալով՝ նախորդներուն հետ՝ նաև Չափրաստ, և իբր երաժշտապետ՝ անմահն Չուհաճեան :

ՅԱՍՈՒԼԻԱՃԵԱՆ ԹԱՏՐՈՆԸ (1880—85) հնգամեայ փայլուն շրջան մը կ'ունենայ Պրուսայի բեմին վրայ :

ՄՆԱԿԵԱՆ ԹԱՏՐՈՆԸ (1885—908)՝ և մինչեւ հիմա ալ՝ աննկուն կորովով դափնիներ խլիլու վերելքի մը մէջ եղած է, խաղալով հին ու նոր դերասան-դերասանուհիներով, հայերէն ու թուրքերէն լեզուով, թէ՛ մայրաքաղաքին մէջ, թէ՛ կարևոր կեդրոններու բեմերուն վրայ :

Այս բեմական շրջաններուն մէջ՝ երկրորդական դերասաններ և դերասանուհիներ կը յիշուին Թէֆարիկ, Վերգին Պաղտատեան, Կիւմիւշճեան, Սանտալճեան, Վարժապետեան, Տէօյիւճեան, Թազուր Ունճեան, Պինէմէճեան, Սաթիիիկ, Եալաբըճեան, Գ. Չոպանեան, Շահինեան և ըն. . :

[Մանրամասնութեան համար՝ դիմել Շարասանի «Թրքահայ բեմն և իր գործիչներ» գրքին] :

Բնաշխարհի բեմն ալ ունեցած է իր փայլուն շրջանը՝ երեսնեակ մը տարիներ առաջ : Երբ Վարդուխեան Պոլսոյ մէջ «Արայ Գեղեցիկ և Շամիրամ» եղբերբար կը ներկայացնէր, անդին Վանայ բեմին վրայ Տիգրան Ամիրջանեանի «Ուսեալ Պանդուխտ»ը կամ յայտնի թատերգութիւնները կը խանդավառէին «Արծուի Վասպուրական»ի կանչերովն արթնցած հայ ժողովուրդը . կամ Փորթուգալեանի, Հայկազեան Կեդրոնական վարժարանի դպրոցական բեմերը Յեղափոխութեան արևը կը ծագեցնէին թարմ երկունքներով :

34. ԹՈՒՐԿԱՀԱՅ ԱՌԵՒՏՈՒՐՆ ՈՒ ԱՐՀԵՍՏՆԵՐԸ. — Թէ ինչ աստիճանի վրայ եղած է Հայը՝ վաճառականութեան և արհեստներու առեւտրական սուպրահզին մեջ ի Թուրքիա, բաւարար կերպով կը պատկերացնէ հետեւեալ ցուցակը, որուն մէջ մտած են միմիայն առևտրական հրապարակին վրայ քիչ-չատ ծանօթ եղածները, — Ֆլորնա ունեցողները, դուրս մնալով բազմաթիւ երկրորդականները . (տեսնել մանրամասնութիւնները՝ «Բիւրակն» Առևտր. Շարաթաթերթի և Annuaire Orientalի մէջ) . —

Քաղաք	Հայ	Հայ	Հայկազ Հաճըն Մալաթիա Մարաշ Մարզուտն Մերսին Մուշ Նիկաթ Շապին-Գարահիսար Պալքըքեսեր Պաղտատ Պայաղիտ Պանտրմա Պարտիզակ Պաֆրա Պիթլիս, ԲԱՂԷՇ Պիլեճիկ Պրուսա Ռոտուֆո Սամսոն Սեբաստիա Սիվրիհիսար Սզերդ Վան Տարսոն Տիգրանակերտ Տիվրիկ Տրապիզոն Փիրե-Անիէս Սր Ղաշ Քասթամուլ Քէօթահիա Օրտու Փաթսա	16	40
	վճույն.	Արհեստ.		15	10
Ազ-Հիսար	3	2	35	20	
Ազ-Շէհեր	35	30	20	15	
Ակն	65	100	40	30	
Ամասիա	65	50	65	35	
Այնթապ	100	135	45	80	
Այտըն	3	10	25	15	
Անտիոք (Անթաքիա)	10	20	20	35	
Ատալիա	3	5	60	85	
Ատանա	65	70	15	15	
Ատա-Փաղար	165	230	20	15	
Արաբկեր	65	75	50	20	
Արզնի-Մատէն	10	5	80	120	
Արմաշ	30	100	35	30	
Արսլանալէկ	15	20	—	—	
Աֆիոն-Գարահիսար	90	100	90	50	
Բաբերդ	40	35	80	105	
Բաղէշ	35	25	40	35	
Գարահիսար (Շարքի)	40	10	55	70	
Գոնիա	70	30	90	50	
Երզնկա	50	45	40	35	
Էնկիււրի	110	100	10	15	
Էսկիշէհեր	45	35	250	400	
Էտիւրնէ	35	30	50	20	
Էրէլի (Գոնիա)	15	20	85	60	
Էրզրամ (Թոքատ)	15	15	10	5	
Էօտեմիշ	5	5	60	25	
Թիւրէպուլի	45	25	10	60	
Թոքատ	100	90	50	45	
Իզմիթ	120	130	40	25	
Իզմիր	110	90	30	40	
Ինէպուլի	25	5	10	5	
Իսթէնտէրուլն	8	5	3673	3562	
Խարբերդ	150	110	—	—	
Կարին	100	60	3673	3562	
Կեսարիա	180	90	7235	—	
Կէլիպուլի	20	15	—	—	
Կէյվէ (Իզմիթ)	10	10	—	—	
Կիւրասոն	50	25	—	—	
Կիւրին	30	20	—	—	
			3673	3562	
			7235	—	
			6250	—	
			13485	—	

Կ. Պոլիս վճույն. և Արհեստ. 6250
 Համագումար 13485
 Հայ առեւտրական, արհեստաւոր և արուեստագէտ նուագադոյն հաշիւով

Տիգրիսի ափը

Դ. Մ Ա Ս

Պ Ա Ր Ս Կ Ա Ն Ա Յ Ք

35. ՎԱՐՉՍԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ.—1828 և 1829ի Ազրիանուպոլսի և Թուրքմէնշայի, և 1878ի Պերլինի դաշնագրերով՝ պարսկական իշխանութեան տակ անցած են Հայաստանի երեք նահանգները՝ մէկը ամբողջութեամբ և երկուքը՝ մասամբ միայն, ինչպէս.—

Պարսկահայք, ամբողջովին (բացի Շեխիկան, Մերզաւառ Թերզաւառ, Խոււարոյ գաւառներէն, որք, 1909-10, Թուրքերէ գրաւուեցան պահ մը):

Վասպուրական (Առւոյ-ոտն, Ատրպատունիք, Արտազ, Ակէ, Անձախաձոր, Թոռնաւան, Ճուաչոտ, Կրճունիք, Մեծնունիք, Պալունիք, Գուկան, Գարիթեան, Գաղթիկան, Տանկրիայն, Վրընջունիք, Մարանդ, և Դաունիի մէկ մասը, (Արազայի դաշտին արեւելակողմը):

Փայտակարան (Հրաքօտ-Պերոժ, Ռոտի-Բաղա, Բաղանոտ, Սպանդարան-Պերոժ, Որմըզդ-Պերոժ, որոց մէկ մասը նոյնպէս վերջին տասնամեակին՝ անցան ռուսական ազդեցութեան ներքեւ: Տե՛ս ՄԵԾ-ՀԱՅՔԻ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԳԱՒԱՌՆԵՐԸ՝ համար 3, էջ 16՝ Փայտակարանի բաժանումները):

Ասրպասականէն ալ «Հայոց Ատրպատական կոչուած մասը:

36. ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵՂԱՆՈՒՆԵՐԸ փոխուած են նոր անուններու, հետեւեալ ձևով.—

Բնիկ հայ անունները	Այժմու փոխուած անունները	Բնիկ հայ անունները	Այժմու փոխուած անունները
Աժդահակայ բերդ	Քայի-ի-գօնաֆ	Խոյ գււ. քոք.	Կոտոյ
Ամբերդ, Անբերդ	Խաւրուրդ քոք.	Կոտոր բերդ	Կոտոյ, Խորուր, Բորուր
Անձախից ձոր	Խորուր, Բորուր	Հեթ քոք.	Խոյ
Ատրպատակն.	Ազրպէյճան	Ղազարաւան գիւղ	Ղազրեւան
Ատրպատձաց երկիր		Նհնդ.	Ղազարու վանք
Արմաւիրի դաշտ	Արմաւու սիւղ	Ղազարու լիճ	Ղազը-կէոյ
Արջոյ գետ	Այու չայ	Մարանդ գււ. ղ.	Մերեմ
Արտազ դաշտ	Մազու	Որմի քոք.	Ուրմիս
Արտաւիլ քոք.	Էրսկպիլ	Որմիոյ ծովակ	Դերիսի-Էրմեկիսան
Դավթէժ »	Թեկպիլ	Սաղամաս քոք.	Սալմաս
Զարեւանդ »	Սարմաս	Տղմուտ գետ	Ալ չայ

[«Տեղագրի» «Այրարատ»՝ Ալիշանի, «Բնշխրկ. Բորն.»՝ Էիրիկեանի, «Յակ. Ան. Բորն.»՝ Ճիվանեանի, «Ատրպատկն.»՝ Ճրանդեանի, Տարեցոյցներ, Կլն.]:

37. ՊԱՐՍԿԱՀԱՅԵՐՈՒ ԹԻՒՆԸ կը ներկայացնէ հետեւեալ համեմատութիւնը. —

1700—1800՝	Ատրպատականի նահանգին մէջ Հայոց թիւը	300—600,000
1903—1904՝	» » » » »	100,000
1905ին՝	» » » » »	30—50,000
1854ին՝	Պարսից Հայաստանի	» » » 600,000
1882ին՝	» » » » »	75—80,000
1914ին՝	» » » » »	60—70,000

(Ատրպատականի թեմին մէջ 35,000, իսկ Պարսկահնդկաստանի թեմին մէջ 30,000):

Ուրեմն ըստ վերջին վիճակագրերու՝ ընդ ամէնը 70,000 ՀԱՅ՝ Պարսկական Հայաստանի մէջ: [«Տեղագր.» Ալշին., «Հյրնգաթն.»՝ Խրիմեանի, «L'Arménie» K. Aslan, «Ատրպակն.»՝ Յրէնդեանի, «Լոյս» 1904՝ Թօփճեանի, «Օրացոյց» 1887, «Ժամանակ» թիւ 1759 եւն.]:

38. ՊԱՐՍԿԱՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆԸ, էջմիածնի Մայր-Աթոռի հովանիին տակ կը կազմէ երկու Առաջնորդութիւններ. —

Ա. Ասրպասական (Սալմաստ, Համադան, Թէպրիզ եւն.) 47 թեմ, 4500 տուն:

Բ. Սպահան (Թէհրան, Սպահան, և Հնդկահայ գաղութը) 13 թեմ, 3600 տուն:

Պարսկական Հայաստանի մէջ են երկու վանքեր, Ս. Թաղիոս՝ Արտաղու, և Ս. Ամենափրկիչ՝ Նոր-Ջուղայի մէջ:

Հայ-Կաթողիկէնէն ունին եպիսկոպոսարան մը՝ Սպահանի մէջ:

Հայ-Բողոքականները, վերջին տարիներուն, քարոզչական գործունէութիւն մ'ունեցան պարսկահայ կարեւոր քաղաքներու մէջ, սկսելով 1870 թուականներէն:

(«Ալլահվերսի կամուրջը» Նոր-Ջուղայի մօտ)

(Տես էջ 22, ուր սխարլատք «Եփրատի անցիլը» ըստած է)

39. ՊԱՐՍԿԱՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ համեմատական եղած է հայ գաղութին տեղատուութեան կամ մակընթացութեանը, նայելով քաղաքական պայմաններուն:

Այսպէս 1850ական թուականներէն, Թաղէոս եպիսկոպոս Բէկնազարեանի ջանքերովը Նոր-Ջուղայի մէջ (1858ին) և Սահակ եպիսկոպոս Այվատեանի օրով, Թաւրիզի մէջ, հայ դպրոցներ հիմնուելով, տարիներու ընթացքին Պարսկահայեր ունեցան հետեւեալ դպրոցները. —

	Հայ դպրոց
1856ին Նոր-Ջուղայի մէջ	2
1858ին » » » «Ս. Կատարինեան»	1
1901ին » » » «Գէորգ Քանանեան»	1
1903—4 Թէհրանի » Մանչերու և աղջիկներու	2
1856—1904 Ձանաղան դիւղական կեդրոններու մէջ	8
1856—1904 Հայ-Կաթողիկէ և Հայ-Բողոքականներու ունեցած դպրոցները՝ Նոր-Ջուղայի, Բաշտի և Էնզէլիի մէջ	6
	<u>20</u>

1879ին Թաւրիզի մէջ «Արամեան» և «Ս. Աննանան»	2	Դպրոց
1895ին » » «Թամարեան», «Հայկազեան» և Մնկպոզ .	3	
1879—1895 Թաւրիզի մէջ Հայ-Կաթողիկ և Հայ-Բողոքականներու դպրոցներ	2	
1850—1881 Սալմաստի մէջ Գր. Եպիսկ. Մուշեղեանի ջանքերով սկսած, և 1881է մինչև 1904՝ յաջորդաբար գործօն կրթական վարիչներու ջանքերով բացուած են Սալմաստի, Ուրմիոյ, Խոյի, Մակուի, Դարաղաղի և իրենց շրջակայ երեսուցեան արեւի հայ գիւղերու մէջ՝ դպրոցներ	33	40
Ամբողջ Ատրպատականի և Պարսկա-Հնդկաստանի թեմերուն մէջ		60

Համագումար 60 հայ ուսումնարան՝ Պարսկական Հայաստանի մէջ, մանչ ու աղջիկ 2500 (կամ առ առաւելն 3000) ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐՈՎ: [«Ատրպակն» Ֆրէնգեանի, «Լոյս» Թօփճեանի և ին.]:

Տեսնել նաև ՀԱՅ ՊԵՏԱԿԱՆ ԱՆՁԵՐԸ՝ համար 45:

40. ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ երկու էին Պարսկահայերու մէջ: 1890ին կազմուած էր «Թաւրիզի Կանանց Բարեգործական Ընկերութիւն»ը, և 1895ին՝ Ատրպատականի Կանանց Բարեգործական Ընկ.» , որք 1901ին միանալով՝ առին «Թաւրիզի Հայուհեաց Բարեգործական Միացեալ Ընկերութիւն» անունը, և մեծ ծառայութիւններ մատուցած են պարսկահայ կեդրոններու ցաւերուն ու լուսաւորութեան գործին:

41. ԹԱՏՐՈՆԸ 1879ին առաջին անգամ մուտք գտած է Թաւրիզի մէջ, խումբ մը հայ երիտասարդներու ձեռքով, բաց օդին և յետոյ Արամեան դպրոցի բակին մէջ՝ վրաններու տակ: Ապա, 1890էն սկսեալ, դպրոցներու մէջ բնմեր կամ մասնաւոր սրահներ ծառայած են թատերական գործին: «Թատերասէրներ»ու Ընկերութեան ջանքերովը ներկայացումներ արուած են, միշտ բարեգործական նպատակներու համար: Միտոզներու և դպրոցականներու-ուսուցիչներու ինքնանուէր դերասանութեան հետ միաժամանակ խաղցած են Ֆէլէկեան քոյրերը (1900ին) և Արէլեան, Զարիֆեան խումբերը:

Մինչև 1914՝ թատերաբեմեր ունեցած են պարսկահայ գրեթէ բոլոր կարեւոր քաղաքներն ու գիւղաքաղաքները:

42. ԳՐԱԳԱՐԱՆՆԵՐ բացուած են պարսկահայ կարեւոր կեդրոններէն՝

	Գրքերն.
1874ին Թաւրիզի մէջ (Լիլաւայի կամ «Արտիկեան» և Դալայի)	2
1886ին Սալմաստի մէջ («Արծրունի» գրադարան)	1
1894ին » Փայաջուկ գիւղը՝ («Րաֆֆի» գրադարան)	1
1886—1894 Սալմաստի գիւղերու մէջ	5
1901ին Ուրմիոյ մէջ («Գ. Զանչեան» գրադարան)	1
1902ին Մարաղայի մէջ («Այ. Երիցեան» գրադարան)	1
1902—1914 Խոյ, Արդաբիլ և ին. զանազան գրադարաններ	5
Ընդ ամէն՝ պարսկահայ գրադարանները՝	16

Ե. Մ Ա Ս

Հ Ա Յ Գ Ա Ղ ՈՒ Թ Ն Ե Ր

43. ԳԱՂՈՒԹՆԵՐՈՒՆ ՇԱՐԲՆ ՈՒ ԴԵՐԸ.— Հայաստանի քաղաքական տկարացումին և անկումին բնական հետեւանքը եղած է բնիկ հայ տարրին հեռացումը՝ Մայր-Հայրենիքին սահմաններէն:

Աչքի առաջ ունենալով մեր ազգային պատմութեան այս փուլը էջերը, կը տեսնենք որ զանգուածային այդ գաղթերը երեք պատճառներէ առաջ եկած են: Ամէնէն առաջ՝ եկող-սիրող սարերուն ննջումները, երկրորդ՝ օտար արշաւող պետերուն կողմէ Հայն իբր շինարար սար կա՛մ բռնի գաղթեցուցուած է, կա՛մ հրահր usացած է գաղթելու: Եւ երրորդ՝ Հայաստանէն դուրս նոր ու այսպիսի շահաստաններ փնտրած են Հայեր իրենք կամուրջի:

Այս պայմաններուն մէջ տեղի ունեցած պարբերական գաղթերը — այսպէս ըսենք՝ հայ ցեղին տիեզերասփիւռ սերմանումները — դար առ դար հետեւեալ համադրական պատկերը կը ներկայացնեն. —

Ա. Դեռ նախապատմական շրջաններէն՝ Հայերը գաղթած ու հաստատուած են Փոքր-Ասիա (Փոլիգիա, Կապադովկիա, Սեւ Մովի Պոնտական փոքր ելն.) Հայկազանց ու հեթանոս Արշակունեաց օրով, առեւտրական նպատակով: Այս շրջանը կ'սլփի անյիշատակ ժամանակներէն ու կը հասնի մինչև Բրիտանոսի Ա. և Դ. ըզ դարերը:

Գ. ԲԴ ԴԱՐՈՒՆ Գեղի ունեցած է առաջին գերեզմար գաղթը, Սասանեան Արտաշիրի օրով, դէպ Պարսկաստան, Հայերուն ձեռքով երկիրը շէնցնելու նպատակով:

Դ. ԲԴ ԴԱՐՈՒՆ, Շապուհ Բ. ի օրով, ընդի գաղթ դէպ Պարսկաստան՝ Բագարիա, Պարթևաստան, Արիներու երկիրը (Bagtrias, Parthes, Aryas)՝ շէնցնելու համար:

Ե. ԲԴ ԴԱՐՈՒՆ, Յազկերտ Բ. է բռնի գաղթ դէպ Պարսկաստան՝ Մազանդարան, Խորասան և Խուժաստանը շէնցնելու դիտումով:

2) — Ե. ըզ դարէն սլսեալ (մինչև ժԱ. ըզ դար՝ պարբերաբար) Յոյներու ձեռքով բռնի ու կամաւոր գաղթ՝ դէպ Փոքր-Ասիա, Պոլիս, Թրակիա, (Բիւզանդական կայսրութեան նահանգները): Այս հայ գաղթականներն իրենց ցեղային լաւագոյն ձիրքերն սպառ դրին Բիւզանդիոնի գահին. սուին նշանաւոր հայ ճարտարագետներ, նկարիչներ, քանդակագործներ, արուեստագէտներ. իմաստուն զօրավարներ ու պետական

անձեր, և մինչեւ անգամ գահակալներ: Այնպէս որ Յուստինիանոսէն ետքը, երկու հարիւր տարիէն աւելի փայլուն չըջանի մը մէջ, տասնեւչորս (14) հայկազն կայսրեր իշխեցին Բիւզանդիոնի գահին վրայ:

Զ.ՐԴ ԴԱՐՈՆ, մաս մը Հայեր՝ պարսիկներէն նեղուած, կամովին կը գաղթեն Կովխաստան երկիրները, — Կասպից Ծովի արեւմտեան ափերը, Ղազան ելն, և կ'ըջաղին առեւտուրով ու արհեստով:

2) — Ուրիշներ՝ պարսկահայ գաղութէն՝ Աֆղանիստանի և Պարսից Ծոցի ճամբով կ'անցնին Հնդկաստան: Այս գաղթին նախաձեռնարկ եղողներն էին Նոր-Ջուղացի հայ վաճառականներ, որք հաստատուեցան հետզհետէ Հնդկաստանի ծովեզերեայ քաղաքներուն մէջ, — Ջիչրա, Սուրատ, Մատրաս, Կալկաթա, Սէյդապատ: Քսան հազարի հասնող այս ուշիմ գաղութը՝ իր ձեռք բերած արտօնութիւններուն շնորհիւ, ծաղկեցաւ, հարստացաւ ու բարձր դիրքերու հասաւ: Տուաւ քաղաքային ու գինւորայան նշանաւոր պաշտօնեաներ և նախարարներ (Բնիթամին, Յեսուս ելն.) և առեւտրական ընդարձակ յարաբերութիւններ մշակեց Արեւելքի ու Արեւմուտքի մէջ:

Հնդկահայ այս մեծահարուստ գաղութը փառաւոր ազգային գործունէութիւն մ'ունեցաւ Զ.րդ դարէն մինչեւ ԺԷ. ու ԺԸ.րդ դարերը, և մեծապէս նպաստեց Մայր-Հայրենիքին կրթական զարգացման: Ունեցաւ իր նոր հայրենիքին մէջ եկեղեցական, կրթական ու բարեգործական հաստատութիւններ. — 1695ին եկեղեցի ի Ջիչրա, Սուրատ, Սէյդապատ: Առաջին հայ լրագիրը «Աղբարար» 1794ին ի Կալկաթա, նոյնպէս «Մարդասիրական ձեմարան», տպարան, դպրոց ու հիւրանոց: Դարձեալ դպրոց, տպարան և հիւրանոց ի Մատրաս: Մատրասցի հայ երեւելիներէն Սամուէլ Մուրատի և Եղուարդ Ռաֆայէլ Ղարամանի կտակին կը պարտինք 1834ին Փատուայի մէջ (Իտալիա) բացուած, ապա Փարիզ փոխադրուած և 1870ին Վենետիկի մէջ միացուած ու հաստատուած «Մուրատ-Ռաֆայէլեան Վարժարան»ը:

3) — Յունական բաժնէն, Յուստինիանոսի և Մորիկ Հայկազն կայսրի ձեռքով, բռնի գաղթ՝ Փոքր-Հայքէն (Մելիտինէ) դէպ Կ. Պոլիս և Թրակիա, զինւորական ասպարէզին մէջ գործածուելու դիտուեով (տե՛ս և Ը.րդ դար):

Է.ՐԴ ԴԱՐՈՆ, Արարներէն՝ բռնի գաղթ դէպ Եգիպտոս, Արաբիա, Պաղեստին, Ասորիք: Ասոնց թիւը 30,000ը կ'անցնէր: Միջին դարուն, մեծապէս նպաստեցին Խաչակիրներուն ու արեւմտեան վաճառականութեան:

Ը.ՐԴ ԴԱՐՈՆ, Կոստանդին Կոպրանիմոսի օրով՝ Կարինէն բռնի գաղթ դէպ Փոքր-Ասիա և Թրակիա. (տե՛ս և Ժ.ժ.Ս.րդ դար):

Թ.ՐԴԷՆ ԺԱ.ՐԴ ԴԱՐ [տե՛ս Ե.րդ դար՝ 2]:

Ժ.ՐԴ և ԺԱ.ՐԴ ԴԱՐՈՆ, Բիւզանդական Վասիլ Բ. Արչակունի կայսրն իր նախորդներուն (Յուստինիանոսի, Մորիկ Հայկազնի, Կոպրանիմոսի) օրինակին հետեւելով [տե՛ս Ե.րդ դար 2), Զ.րդ դար 3) և Ը.րդ դար] Հայաստանէն, բռնի, գաղթականութիւն մը տարաւ ընակեցուց ի Թրակիա, ուր Զ.րդ և Ը.րդ դարերուն տեղաւորուած Հայերուն հետ՝

անոնք ծառայեցուեցան իրր կուռղ ուժեր՝ Աւարներու Պուլկարներու, Ռուսերու և Հունգարներու դէմ: Թրակիոյ այս հայ գաղութը տարածուեցաւ հետզհետէ Խրուսփիս, Թեսալիս, Մակեդոնիս և Պոնփարիս. զօրաւոր չիճուկ մը ներարկեց բնիկներուն մէջ, մեծ ազդեցութիւն ձեռք բերաւ, ու մինչև անգամ Դերջանցի Սամուէլ հայ իշխանը Պուլկարիոյ գահին վրայ բաղմեցաւ:

2) — Հայաստանէն ու Պուլկարիայէն մաս մը Հայեր կը գաղթեն Խրիմի թերակղզին (տես ժ.Գ.րդ դար):

ԺԱ.ՐԴ ԴԱՐուն, Սելճուք Թաթարներու պետ Տուղրիլի և Ալփասլանի ձեռքով բռնի գաղթ՝ Հայաստանէն դէպ Խրիմ, ուրկէ մաս մ'անցած է Լեհաստան (տես ժ.Ե.րդ դար):

2) — ԺԱ.րդ դարու կիսուն՝ Ռուսերուն հրաւէրովը Կովկասէն կամաւոր գաղթ՝ ի Բիելով ու շրջախաները, ուր Հայերը վայելելով լայն արտօնութիւններ՝ բարգաւաճեցան, ունեցան իրենց եկեղեցիքն ու դպրոցը (տես և ժ.Ե.րդ դար):

ԺԲ.ՐԴ ԴԱՐուն, Բագրատունեաց անկումէն ետքը, կամովին գաղթ՝ Հայաստանէն և զանազան կողմերէ ի Լեհաստան (տես ժ.Ե.րդ դար):

ԺԳ.ՐԴ ԴԱՐուն, Թաթարներ տիրելով Հայաստանի՝ մեծաթիւ գաղթականներ հանեցին երկրէն ու տարին բնակեցուցին Թարսիստան (Սարայ, Աժդէրխան, Ղազան)՝ Վոլկայի ափերուն վրայ, ուր Հայերը մեծ դեր խաղացին իրր շինարար տարր — արհեստաւոր, վաճառական —, և իրր պատերազմիկ ոյժ՝ իրենց ուրոյն հայկական գունդերով:

ԺԴ.ՐԴ ԴԱՐուն, Թաթարներէն ու Մոնկոլներէն նեղուած, և ձենովացոց խրիմեան իշխանութեան հետ դաշնակցած՝ Թաթարիստանի հայ գաղութները մէկ առ մէկ անցան Խրիմ, մասնաւորապէս Բեֆե կամ Թեոդոսիս, ուր 100,000ի մօտ թիւ մը կաղմեցին, երկրին առեւտուրն ու ճարտարարուեստը ծաղկեցուցին, եկեղեցիներով, վանքերով ու դպրոցներով ծածկեցին ամբողջ թերակղզին, և ամենափայլուն շրջան մը բացին այդ խաւար երկրամասին համար:

2) — Ռուբինեաններու անկումէն յետոյ, Կիլիկիաէն 30,000 հայ ընտանիքներ գաղթեցին մօտակայ կղզիները՝ Կիպրոս, Հոնոյոս, Կրեսե և այն սեղերէն ալ՝ դէպ Իճալիս (Վենետիկ, Ճենովա, Փիզա, Հոմ, Նափոյի, Միլան եւն.): Տես ժ.Զ.րդ դար:

ԺԵ.ՐԴ ԴԱՐուն, Օսմանցիք Խրիմի տիրելէ ետքը, Հայաստանէն, Անիէն ու Խրիմէն՝ կամաւոր գաղթ դէպ Լեհաստան, ուր ժ.Ա.րդ դարէն ի վեր համախմբուած Հայոց թիւը բարձրացաւ մինչև 20,000ի: Կալիցիս (Իվով կամ Լէժպէրկ), Պիքոչիս, Վալունիս նահանգները կեդրոն եղան լեհահայ գաղութին: Վայելեցին լայն ինքնօրէն արտօնութիւններ. ունեցան ի Լէժպէրկ և ի Կամենեց՝ հայ քաղաքապետ, դատարան, եկեղեցիներ, դպրոցներ և առանձին հայ վարչութիւն մինչև 1653 թւին՝ երբ Նիկոլ Թորոսովիչի նիւթած դաւերով՝ տակաւ ձուլուեցան բնիկներուն հետ:

2) — Պոլսը Յաթիւնէ գրաւուելէն յետոյ (1453) Հայաստանէն և զա-

նազան գաղութներէն մասնակի գաղթ՝ դէպ Պոլիս, ուր մեծ զիւրու-
թիւններ և արտօնութիւններ վայելելով, Հայերը տէր դարձան առեւ-
տրական հրապարակին, զարգացնելով նոյն ատեն ճարտարարուեստները :
Այնպէս որ 1900ին 250,000ի հասաւ Հայերուն թիւը՝ օսմ. մայրաքա-
ղաքին մէջ :

3) — ԺԵ. — ԺԶ. ԲԴ ԴԱՐՈՒՆ, Հայաստանէն և Խրիմէն նոր գաղթ
մը՝ դէպ Մոսկովա-Վարշիս (Ռուսիան)՝ Կալայ, Ֆօքչան, Պրայլիա, Պօ-
թուչան, Եաչ, Թուլչա, Գոնսթանցա քաղաքներուն մէջ և Պուքրէշ
(մինչեւ ԺԹ. րդ դար)՝ հասնելով երբեմն 20,000 թիւի, և կանգնելով
հոյակապ եկեղեցիներ, դպրոցներ, մշակելով գիւղատնտեսութիւնը, ար-
հեստներն ու վաճառականութիւնը :

ԺԶ. ԲԴ ԴԱՐՈՒՆ, Թաթարստանէն նոր գաղթ մ'ի Լևհաստան, և
Հին Ջուղայէն ուրիշ մը դէպ Վենետիկ և հիւսիսային Իտալիոյ միւս քա-
ղաքները, ուր ԺԴ. րդ դարէն սկսեալ (տես ԺԴ. րդ դար 2) եկած հաս-
տատուած Հայերու թիւն ու աղղեցութիւնը՝ իբր վաճառական և ար-
ուեստաւոր՝ շատ մեծ էր. ունէին մասնաւոր արտօնութիւններ, դպրոց
և 25էն աւելի եկեղեցիներ : Զուլուեցան տեղացիներուն հետ՝ ԺԸ. րդ
դարուն՝ կրօնական ճնշումներու բերումով : Իբր աստղ մը կ'մնայ միայն
Ս. Ղազարի հայակազմին :

ԺԷ. ԲԴ ԴԱՐՈՒՆ, 1604—5ին՝ Շահարասի ձեռքով, Հին Ջուղայէն,
Նախիջևանէն և Այրարատի զանազան քաղաքներէն բռնի գաղթ՝ դէպ
Սպահան, Շիրազ ու չրջակաները՝ վայելելով լայն արտօնութիւններ հայ
քաղաքագետի և հայ վարչութեան կազմով : Ասոնց մէջ էր ծանօթ Լա-
զարեանց ընտանիքը որ Հին Ջուղայէն Սպահան անցաւ. ապա 1740էն
յետոյ Մոսկովա, ուր կերպասի գործարաններ հաստատեց և ձեռք բերած
արտօնութիւններուն ու դիրքին շնորհիւ 1818ին Յովհ. Լազարեանց
հիմնեց համանուն ճեմարանը և բախտակից Հայերու հետ դործակցարար՝
չինուեցան նաև Մոսկովայի և Պետրբուրգի հայ եկեղեցիները :

2) — 1630—1653՝ Լեհաստանի Հայոց դէմ մղուած կրօնական հա-
լածանքներուն պատճառով՝ մաս մը Հայեր ցրուեցան Սախտնիս, Պաւե-
րիս, Հոլանսա, Անգլիա և ազատական ուրիշ անկիւններ :

3) — ԺԷ. րդ դարուն վերջերը, Օսմանցիներու ճնշումին չտոկարով՝
Մորտաիայէն ու Լեհաստանէն մաս մը Հայեր կ'անցնին Աւստրիա,
1. Թրանսիլվանիա (10,000ի չափ) ուր շինեցին Հայաքաղաք կամ Գերրա
(Armenienstat) և Պաշպարով քաղաքները՝ հրովարտակով ազգս քաղաք
հոչակուած, հայ քաղաքագետներով և հայ դատարաններով : Երկու
երկեսու վարժարաններ, եկեղեցի, ճարտարարուեստ և վաճառականու-
թիւն : 2. Հոնգարիս (18,000ի չափ) ուր նշանաւոր կալուածատէրեր
դարձան Հայերը : Եւ 3. Պոլսիս (3,000ի չափ) Մորտաիայէն եկած
գաղութ մը՝ որ հաստատուեցաւ Սուչաւա, Չէրնովից և ըն. :

4) — Պարսկաստանէն՝ Կասպից ծովի և Պարսկային ծոցի ճամբով՝
կամաւոր գաղթ՝ ի Ռուսիա (Նովկորոտ, Արխանկէլ, Մոսկովա, Պետր-
բուրգ) զբաղելով վաճառականութեամբ ու արհեստներով :

ժԸ.ՐԴ ԴԱՐՈՆ սկիզբը, Ռուսաց Պետրոս Մեծի հովանաւորութեամբ, Հայաստանէն, Պարսկաստանէն ու Լեւաստանէն Հայեր գաղթեցին ի Ռուսիա՝ կարեւոր կեդրոններու մէջ, զբաղելով առեւտրական ու ճարտարարուեստի գործերով կամ մշակութեամբ:

2) — 1779ին Կատարինէ Բ. ուս կայսրուհիին հրաւերովը՝ Խրիմէն 15,000 Հայեր գաղթեցին Ռուսիա (Նոր-Նախիջևեան [Տօնի վրայ], Գրիգորուպոլիս [Պետարապիա]): Այս գաղթը տակաւ անկով՝ Հայերը տարածուեցան Աժգերխան (15,000), Ղլլար (4,000), Մոզզոկ (2,000) ծաղկեցնելով՝ իրենց ցեղային ուշիմութեան համաձայն՝ արհեստներն ու վաճառականութիւնը: Աւելի վերջերը՝ անցան Դէրբէնտ, Սղնախ, Ռոստով, Թիֆլիս և ուսական նորոտաց կովկասեան քաղաքներու մէջ:

3) — 1797—98՝ Աղա Մահմուտ Խանի զօրքերուն ձեռքով բռնի գաղթ՝ Թիֆլիսէն ու չրջականերէն դէպ Պարսկաստան, 12,000 Հայերու: ժԹ.ՐԴ ԴԱՐՈՆ, Անգլիական Հնդկաստանէն շատ Հայեր կ'ցրուին հոլանտական գաղթավայրերը, ճաւա, Մումասրաւ ևն., ուր կ'հանդիսանան նշանաւոր վաճառականներ, կ'հիմնեն մարդասիրական հաստատութիւններ, եկեղեցի ևն.: Հատուած մ'ալ կ'անցնին Չինաստան:

2) — 1827ին, Պոլսէն Անասոյի կ'աքսորուին 12,000 Հայ-Կաթողիկէներ:

3) — 1828ին, Թուրքմէնչայի դաշինքէն ետքը՝ Ատրպատականէն 40,000 հայ կը գաղթեն Նախիջևեան ու Երեւան գաւառները: Սա այլեւս ներգաղթ է անշուշտ:

4) — 1830ին, ուս-թրքական պատերազմէն յետոյ, Կարին-Կարս-Պայազիտ գաւառներէն՝ 90,000 Հայեր կ'անցնին Կիւմրի (Ալեքսանդրոպոլ), Ախլցխա և Ախլքալաք: Նոյնպէս ներգաղթ:

Ը) — 1896ին, հայկական աղէտալի թւականներուն և անկէ ետքը մինչև 1915՝ չարան մը հայ գաղթերու, Մայր-Հայրենիքէն դէպ Պուլկարիս, Յունաստան, Եգիպտոս, Եւրոպա, և այս անգամ մինչև Ամերիկա, ուր օրէ օր կ'ստուարանայ Հայերուն թիւը. կ'հիմնուին եկեղեցիներ, դպրոցներ, տպարաններ. կ'հրատարակուին հայերէն թերթեր ու դերքեր. բազմաթիւ ուշիմ Հայեր՝ փայլուն ասպարէզներու մէջ կը պանծացնեն հայ անունը և զօրավիգ կը կանգնին Մայր-Հայրենիքին կրթական, եկեղեցական ու քաղաքական ջանքերուն:

Այսօր երբ հաշուեկշիռ մը պատրաստենք մեր գաղութներուն արդի կայութեան մասին, կը գտնենք հետեւեալ արդիւնքը. —

Հնդկահայք, ճաւա և Սուամատրա միասին՝ 12 եկեղեցի, (Էջմիածնի վիճակ. 20,000 Հայ):

Լեհահայք, Կալիցիա՝ 1էմպէրկ ևն. եկեղեցի, դպրոց, 5,000 Հայ ցրուած ու ձուլուած:

Կիպրոս և Կրետէ, 3 եկեղեցի, 1 վանք (Ս. Մակար). դպրոց, որբանոց. 80—100 ուսանող. առաջինը՝ Երուսաղէմի, երկրորդը՝ Եգիպտոսի վիճակ: 6—800 Հայ:

Պարսկաստան, Երուսաղէմի Պարքըն., Ս. Յակոբի վանքը՝ Ժառանգաւորաց վարժարան և մատենադարան: Ներկայիս՝ Հայոց թիւը 40,000ի չափ:

Խրիմ, Թէոդոսիաի «Պալիբեան Ռոսոմնարան»ը . եկեղեցիներ . 5000 Հայ :

Իսպիա, Վենետիկի «Մխիթարեան Միաբանութիւն»ը (1715ին հիմնուած) Ս. Ղազար կղզիին մէջ, և Մուրատ-Ռաֆայէլեան վարժարանը . տպարան, մատենարան, թերթ :

Ռումանիա, 16 եկեղեցի, 2-3 դպրոց : 2500-3000 Հայ :

Պուլկարիա, Ռոսճուգ (1 դպրոց՝ 200 աշակերտ), Վառնա (3 դպրոց 280 աշկ ., «Որբախնամ» Ընկ ., Ընթերցարան, թերթեր), Յիլիպէ (2 դպրոց 400 աշկ ., «Թատերասիրաց», «Գրասիրաց», «Գեղարուեստասիրաց»), Շուվա (1 դպրոց 300 աշկ .), Սիլվէն, Թ. Փազարճըզ, Դօբրիչ, Սօֆիա (մէյմէկ դպրոց), ընդամեն 10 եկեղեցի . Առաջնորդ՝ Ի Սօֆիա : 20,000 Հայ :

Յունաստան, եկեղեցիներ՝ Աթէնք, Սելանիկ եւն . :

Եգիպտոս, դպրոցներ, եկեղեցիներ, «Բարեգործական»ներ և Առաջնորդութիւն՝ Ի Գահիրէ, Աղեքսանդրիա : 35-40,000 Հայ :

Աւստրիա, Թրանսիլվանիա, Պուքովինա, Հունգարիա՝ ցրուած : Վիեննա՝ «Մխիթարեան Միաբանութիւն» (1810ին հիմնուած) . տպարան, մատենարան և թերթ : 10,000 Հայ :

Յրանսա, Մարսէյլ, Փարիզ . եկեղեցի, տպրն ., թերթ, Միութիւններ :

Անգլիա, Լօնտօն, Մանչէսթըր, եկեղեցի, թերթ, Միութիւններ :

Գերմանիա, Պելլիխա, Հոլանսա, փոքրաթիւ զաղութներ :

Ամերիկա, Քանադա և Միացեալ-Նահանգներ՝ Առաջնորդութիւն, տասնեակ մը հայերէն թերթեր, տպարաններ, եկեղեցիներ, դպրոցներ Ի Պօսթըն, Ուսթըր, Նիւ-Եօրք, Չիքակօ, Լօրէնս, Փրօվիտէնս, Յրէզնօ, Սէլմա, Սան-Յրանչիսկօ, Սէն-Լուիզ, Ուէսթ-Հօպօքըն եւն . : 110,000 Հայ :

Պարսկահայրու, Ռոսահայրու (Մոսկուա, Իիէվ, Աստրախան, Պեսարապիա, Նոր-Նախիջեւան, Ռօստով, Ղազան, Ղալար, Պետրբուրգ եւն .), և Պոլսահայրու մասին՝ տեսնել Բ. Գ. և Դ. մասերուն մէջ :

44. ԳՍԳՈՒԹՆԵՐՈՒՆ ՀԱՅՆԵՐԷ ՊԱՐՈՒՐԱԿԱՆՆԵՐԸ (Publications). —

Ազատութիւն	Նիւ-Եօրք, 1889	Արմէնիա	Մարսէյլ, 1885
Ազգ.	Պոսթօն, 1907	Արօր, 1910
Ազգասէր Արարատեան	Կալիպթա, 1845	Բազմալէզ	Վենետիկ, 1843
Ազդարար (Ա. ՀԱՅ ԼՐԱԳԻՐԸ)	> 1794	Բանասէր	Մատրաս, 1848
Անահիտ	Փարիզ, 1898	>	Փարիզ, 1898
Ազտակ	Աթէնք, 1894-1897	Գաղափար	Աթէնք, 1894
Առաւօտ	Թաւրիզ, 1909	Գեղունի	Վենետիկ, 1901-1906
Ասպարէզ	Յրէզնօ, 1908	Գիտութիւն	Լօզան, 1907
Աստղիկ	Վենետիկ, 1911	Գոլթան	Փարիզ, 1908
Աստղ Հայաստանի, 1840-50	Դաստիարակ	Թէոդոսիա, 1872
Արագած	Նիւ-Եօրք, 1911	Դպրոց	Ռուսիա, 1875
Արարատ	> 1891	Դրօշակ	ժընէվ, 1891-1915
Արեւմուտք	Փարիզ, 1859	Եղանակ Բիւզանդեան	Վենետիկ, 1840
Արմաւենի	Եգիպտոս, 1865	Երկրագունդ	Մանչէսթըր, 1864

Երեստատարդ Հայաստան	Պոսթօն, 1906	Մատեաց Աղանի	Փարիզ, 1855
Եւրոպա	Վիէննա, 1847	»	Թէոդոսիա, 1860
Եւրոպա	Վիէննա, 1858	Միւլթիւն	Գահիրէ, 1909
Զանգ	Թաւրիզ, 1910	Շանթ	Պոսթօն, 1910
Իրաւունք	Վառնա, 1896	Շարժում	Վառնա, 1897
Լոյս	Նիւ-Եօրք, 1898	Շաւիղ	Թէհրան, 1894—1897
Լուսաբեր-Արեւ	Գահիրէ, 1910	Շիրակ	Աղեքսանդրիա, 1895
Կուռնիկ	Փարիզ, 1904—5	Շտեմարան	Կալիպթա, 1830
Համայնք	» 1894	Որբունի	Վենետիկ, 1900
Հայերի	Կալիպթա, 1820	Ուսանող	ժընէվ, 1910
Հայրենիք	Պոսթօն, 1898	Ուսումնասէր	Սինկապուր, 1849
Հայք	Նիւ-Եօրք, 1891	Պալքանեան Մատուլ	Սօֆիա, 1918
Հանդէս Ամսօրեայ	Վիէննա, 1887	Պատկեր	... , 1890
Հանդէս Գրկն. և Պոսկն.	Մոսկու, 1890	Ռազմիկ	Ֆիլիպպէ, 1906
Հիւսիս	Ս. Փետրոսյակ. 1863—64	Սուրհանդակ	Նիւ-Եօրք, 1889
Հնչակ	Լոնտոն, 1888	Փարիզ	Փարիզ, 1860

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

45. ՀԱՅ ՊԵՏԱԿԱՆ ԱՆՁԵՐ. — Յիշենք նաև հայ ակնաւոր պեւտական անձեր, զօրավարներ, պաշտօնատարներ, որք զանազան ժամանակներու մէջ (ԺԹ. — Ի. որդ դար) ծառայած են պարսիկ, թուրք, ռուս և եզրիպտական ու արեւմտեան եւրոպական կառավարութիւններու քով. — (*)

Աբիկ Ունճեան († 1905) Թ.	Կարապետ Ամր. Պալեան (1800—1866) Թ.
Աբրահամ Մատաթեան († 1826) Ռ.	Կարապետ Եզեանց (1835—1905) Ռ.
Աբրահամ Փաշա Բարթող (1850) Ե.	Մանուկ Պէյ Միրզայեանց (1771—1847) Ռ.
Ապրո դերդաստան (1520—1908) Ե.	Միզա Մելքոն Խան (1831—1908) Պ.
Ասպետ Ասուծտը. Զուռդ. (1825—97) Ա.ւ.	Միք. Փօրթուղալի Փաշա (1842—1897) Թ.
Արթին Պէյ Զարքեան (1800—1859) Ե.	Մկրտիչ Ամր. ձեզայերեան (1805-61) Թ.
Արշակ Տէր Դուկասով (1819—1881) Ռ.	Մովսէս Արղութեանց († 1855) Ռ.
Բարսեղ Բեհբուլթեան († 1858) Ռ.	Յակոբ Ալիպազեանց (1826—1896) Ռ.
Բեհբուլթ Շէլքովիքով (1837—1878) Ռ.	Յակոբ Պէյ Պալեան (1838—1875) Թ.
Գարբիէլ Նորատուկեան (1852) Թ.	Յովակիմ Լազարեանց (1743—1826) Ռ.
Գաղազ Արթին Ամր. Պղծ. (1771—1834) Թ.	Յովհաննէս (1735—1801) Ռ.
Գէորդ Քանանեան Ռ.	Յովհ. Ամիրա Տատեան (1798—1869) Թ.
Գրիգոր Աղաթոն (1825—1868) Թ.	Յովհ. Չէլէպի Տիւզեան (1749—1812) Թ.
Գրիգոր Չէլէպի Տիւզ (1774—1819) Թ.	Նիկողոս Պէյ Պալեան (1826—1858) Թ.
Գրիգոր Ամիրա Պալեան († 1823) Թ.	Նուպար Փաշա (1825—1899) Ե.
Դաւիթ Աբամէլիքեանց († 1812) Ռ.	Շահան Զրպետ (1772—1834) Ֆ.
Դաւիթ Դէլանեանց († 1837) Ռ.	Ոստանիկ Տէր Մարգարեան († 1874) Ֆ.
Եաղուպ Ամիրա († 1872) Թ.	Պօղոս Պէյ Տատեան (1800—1864) Թ.
Եդ. Ռ. Գարամեան (1730—1795) Հ.	Պօղոս Նուպար Փաշա (1851) Ե.
Երամ Քարաքէհիա Ե.	Սամուէլ-Մուրատ (1760—1816) Հ.
Լորիս Մելիքով (1826—1886) Ռ.	Սարգիս Պէյ Պալեան (1835—1899) Թ.
Խօջա Նաղար և Ասֆար, ժէ. որդ դար Հ.	Տիգր. Փշ. Փէշտիմալճեան (1840-94) Թ.

(*) Թ.՝ Թուրքիա, Ռ.՝ Ռուսիա, Պ.՝ Պարսկաստան, Հ.՝ Հնդկաստան, Անգլ.՝ Անգլիա, Աւս.՝ Աւստրիա, Ե.՝ Եզրիպտական, Ֆ.՝ Ֆրանսա, Ամ.՝ Ամերիկա, Գ.՝ Գերմանիա.

46. ՀԱՅ ԱՐՈՒՆՍԱԳԷՏՆԵՐ (նկարիչ, երաժիշտ, քանդակագործ, դերասան) . —

Արմենակ Շահումյան, երգիչ (1878) Ֆ.
 Արսէն Շապուրեան, նկարիչ () Ֆ.
 Գէորգ Բաշինջաղեան, նկարիչ (1858) Ռ.
 Եղիա Տնտեսեան, երժշտ. (1835—1881) Թ.
 Զաքար Զաքարեան, նկարիչ () Ֆ.
 Էտկար Շահին, նկարիչ () Ֆ.
 Ժ. Տամատ, նկարիչ (1839) Ֆ.
 Լեւոն Պօղոսեան, երաժիշտ (1883) Ֆ.
 Կարա Մուրզա, երժշտ. (1854—1902) Ռ.
 Կոմիտաս Վրդ., երգահան (1869) Ռ. Թ.
 Համբ. Աբրահամ, երգչուհի. (1828—1901) Թ.

Հայկ Բաղդեան արձնդծ. (18) Ա.Մ.
 Տկն. Մարգարեթ Ալեքսանյան. դժագիր-
 գեղագիր-ծաղկիչ (1838—1902) Ռ.
 Յովհ. Այվազովսքի, նկր. (1817—1900) Ռ.
 Շարլ Ադամեան, նկարիչ (1872) Ֆ.
 Պետրոս Աղամեան, դրսն. (1849-1891) Թ.
 Վահրամ Սվաճեան, երգչուհի. (1864) Ֆ.
 Վարդան Մախոբեան, նկր. (1871) Ֆ. Գ.
 Տիգրան Չուհաճեան, երգահան, (18)
 Տեղեկակ «Էպիտաֆի շորհորի» Թ.
 Փանոս Թէրլեմէզեան, նկրչ. (1867) Ֆ.

Եւ ուրիշ շատեր :

* * Հայ նշանաւոր բժիշկներ, փաստաբաններ, ճարտարագէտներ տեսնել 1920ի «Յուշիկք Հայաստանի»ին մէջ :

* *

Այսպէս, ըլլայ Թուրքիոյ, Կովկասի, Պարսկաստանի մէջ, կամ Մայր-Հայրենիքէն դուրս՝ Հնդկաստանի, Եգիպտոսի, Եւրոպայի կամ Ամերիկայի մէջ, Հայը՝ ի ընէ ժիր և աշխատասէր, քաղաքակրթութեան ծարաւի, շինարար, կազմակերպող, արուեստագէտ, արհեստաւոր ու վաճառական գործօն տարր մ'է :

Արեւմուտքը Արեւելքին ծանօթացնող և Արեւելքը Արեւմուտքին մօտեցնող ուսմիտան՝ Հայն է :

Իր հնադարեան անցեալովը պատկառելի, իր կրօնովը անկախ, իր մտենագրութիւնովը հարուստ և արդիական ազգի մը հաւասար բարձրութեան վրայ, և իր ձեռներէցութիւնովը միշտ կենսունակ՝ Հայն ապրած է երեսնեակ դարերու փոթորիկներուն ընթացքին, կ'ապրի ու պէտք է որ ապրի՝ Միջազգային Թատերաբեմին վրայ իրեն ինկած քաղաքակրթիչ դերն իրագործելու սրբազան առաքելութիւնովը :

1919 Փետրուար

ԶԻՐՈՒՆԻ

Կ. Պոլիս

ՆԻԹԵՐՈՒՆ ՑԱՆԿԸ

էջ
4—11

Երկու խօսք, Երկասիրութիւններս ևլն

Ա. ՄԱՍ. — ՊԱՏՄԱԿԱՆ

1. Հայաստան երկիրը	13
2. Հայաստանի վարչական բաժանումները	13
3. Մեծ-Հայքի հին և նոր գաւառները	14
4. /ա. ք. Հայաստանի լեռներն ու լեռնադաշտերը	17—21
5. Հայաստանի գետերը	21
6. 6/ա. Հայաստանի լիճերն ու կղզիները	24—25
7. Հայաստանի բուսականութիւնը, կենդ. հնք.	25
8. Հայերէն լեզուն	27
9. Հայաստանի քաղաքական կեանքը	27
10. Հայ Դիցան	29
11. Հայաստանի թագաւորներուն արքայացուցակը	32
12. Հայ նախարարութիւններն ու բանակախումբը	36
13. Հայկ. թագաւորութեանց մայրաքաղաքները	39
14. Հայաստանի բերդաքաղաքները	40
15. » նուաճումները	42
16. Հայ եկեղեցական նուիրապետութիւնը	43
17. Հայաստանի վանքերը	43
18. Հայ մատենագիրները	45

Բ. ՄԱՍ. — ԿՈՎԿԱՍՍԱՆԱԳԵՐ

19. Վարչական բաժանումը	49
20. Ռուս. Հայաստանի տեղանունները	49
21. Կովկասահայոց թիւը	50
22. Կովկասահայ եկեղեցական վարչութիւնը	52
23. » կրթական վիճակը	55
24. » Գրականութիւնը, Մամուլը, Ընկ. ևլն.	56

Գ. ՄԱՍ. — ԹՈՒՐԿԱՆԱԳԵՐ

25. Վարչական բաժանումը	60
26. Թուրք. Հայ ստանի տեղանունները	61
27. Թուրքահայոց թիւը	61
28. Թուրքահայ եկեղեցական վարչութիւնը	64
29. » կրթական վիճակը	67
30, 31, 32 Թուրքահայ Գրականութիւնը, Մամուլը, Ընկ. ևլն.	68—74
33, 34 Թուրքահայ թատրոնը, առեւտուրն ու արհեստները	74—75

Դ. ՄԱՍ. — ՊԱՐՍԱԿԱՆԱԳԵՐ

35. Վարչական բաժանումը	77
36. Պարսկ. Հայաստանի տեղանունները	77
37. Պարսկահայերու թիւը	78
38. Պարսկահայ եկեղեցական վարչութիւնը	78
39. » կրթական վիճակը	78
40. Բարեգործական Ընկերութիւնները	79
41, 42. Թատրոնը, Գրադարանները ևլն.	79

Ե. ՄԱՍ. — ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐ

43. Գաղութներուն շարքն ու դերը	80
44. » հայերէն պարբերականները	85
45. Հայ պետական անձեր	86
46. Հայ արուեստագէտներ	87

էջ 63, Գ. ՅՈՒՅՈՒԿԻՆ ԵՐԿՐՈՐԸ սիւնակին մէջ «Թուրքիա Զ. ցուցակը ուղղել
«Թուրքիա Ա. ցուցակ»:

ՎԱՐԴԱՆ ԷՖ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

Պոլիս, Պահճե Գափու, Բասիլոս Փաշա խան, 12

ԿՍՏԱՆՁԷ՛ ամէն կարգի դատական գործեր :

ԿԸ՛ ԽՄԲԱԳՐԷ՛ ամէն լեզուով խնդրա- գրեր և պաշտօնական գրութիւններ՝ Հա- մաձայնական ատեաններուն ներկայա- ցուելիք և դանձուելիք վեասներու համար :

ԿԸ՛ ՎԱՐԷ՛ օրինաւոր ամէն կարգի առուծախի գործեր :

ՊՕԼՍԷ՛Ն ՈՒ ԳՍԻԱՌՆԵՐԷ՛Ն՝ 100 է ԱԻԵԼԻ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆՆԵՐ ռեննալն ինք- ին ապացոյց մ'է իր գրասենեկին գոր- ծունէութեանն ու խղճատութեանը :

Դիմեցէք և պիտի օգտուիք :

ՀԱԳՈՒՍՏԵՂԷՆ

Թ Ի Ր Ի Ն Կ

Կ Ա Լ Ա Թ Ա

Հայ համբաւաւոր

ԱՆՈՒՇԱՎԱՃԱՌ

ԹՈԳԱԹԼԸ ԳԻՐՈՒԿ ՍԻՄՈՆ

Իր խանութը փոխադրած է

ՊԱՀՃԷ-ԳԱՓՈՒ, ԹԻԻ 66

Վազրճ խանին նիւոյ դեմը

բանասցի զինուորներուն դեմ դեմի դրացի

«Տեղեկագիր Յակոբ Պապիկեանի» և «Արիւնի Չոր» գիրքերը՝ լոյս տեսան ԿԻ- իկի Ա Գրաստանէն, Փերա, Գապրիսթան քաղոց, թիւ 37 :

ՎԵՆԵՐԱՒՏԻ ՄԱՍՆԱԳԷՏ

ԳԱՍԹԷՄՈՒՆԻԻ ՀԻՒԱՆԳԱՆՈՅԻՆ ՆԱԽԿԻՆ
ԲԺՇԿԱՊԵՏ - ՎԻՐԱՐՈՅԺ

ՏՈՒԳԹ. Ա. ԽԱՆՃԵԱՆ

Միակն է իր տեսակին մէջ, որ կը դարձանէ Ֆրանկախար, ջերմամիզութիւնը, մորքի եւ բոլոր ծննդամիզական ախտեր, եւ կը կատարէ վիրաբուժական գործողու- քիւններ :

Դիմել՝ կիրակիէ զատ՝ ամէն օր, առա- ւօտէն՝ մինչեւ իրիկուն, Պահճե Գափու, Միկնաւան դեղատանին վերնայարկը՝ իր մասնաւոր դարձանատունը :

ՈՒՐԲԱԹ ՕՐԵՐԸ ՉՐԻ

“ԱՐԱՐԱՏ”

ՀԱՅ ԱՆՈՒՇԱՎԱՃԱՌ

Փետր, Թագսիւ, թիւ 59

Սիւնեան-Բոզլուի լրագրի ղեկավար

Ինչպէս Արարատ լեռը Հայաստանի գարգն է, ԱՐԱՐԱՏ փաթիւսընին ալ՝ փաթիւսընին բուն գարգն է:

Թագսիւի մօտիկը, փնտռեցէք Արարատ սէզ լեռան նկարով ցուցափեղկը՝ կալուստին բովերը:

Արդէն ԱՐԱՐԱՏի գործածած ընտիր կարագ իւղին հօտը ձեզ ներս կը հրաւիրէ:

Ամէն տեսակ անուշեղէններ, հարսնիքի և նուէրցու շարքեր, ըմպելիներ՝ Հայաստանի համն ու հոտը կը սպարգեւեն ձեզի ԱՐԱՐԱՏէն:

ՄԻՆԻՄԱՆ ԷՑ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆԻ

Գրական համբաւներ	40 շաբաթ.
Ձեռնոք Գլակ	60 »
Բառարան ֆրանսահայ	75 »
Հայերէն ֆրանս. դրուցատրութն.	20 »

Կը վաճառուին ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ ԳՐԱՏԱՆ և ԶԱՐԴԱՐԵՆԸ ԹԻՒ 32:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԱՐԱՅՃԵՆ

ԱՆԴԱՄ՝ ՅՐԱՆՍ. ԳՐՈՇՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԴՈՇՄԱՆ

Երեսնամեայ Գաղտնի, թիւ 36

Հաւատարմի համար ամէն տեսակ փաթիւսներ կարգուցի կրնաք և վաճառու:

ՇԱԻԱՐՇ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ԿԿՅՅԵԱՒ ՓԱՍՏԱԲԱՆ

Պոլիս, Պահնէ Գաղտն, Բապիւլ Փաշա, թիւ 75

Կ'ստաննէ ամէն կարգի դատեր և փաթիւսներ ծական, առուծարի ու յանձնակալ գործեր:

ՏԻԿԻՆ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ

Փետր, Թրանսկան դեսպանատան ֆոլ

«ՄԱՐԿՐԻԹ» վաճառատներ, թիւ 385

և

ԼԻԻԲՍԵՄՊՈՒՐԿԻՆԻ կից, թիւ 128

Արանց, կանանց եւ տղայոց

ԿՕՇԻԿԻ ՃՈՒ ՄԹԵՐԲ

Տոկոս, սիրուն եւ աճան

Տ.Ք. ՎԱՀՐԱՄ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ

Պոլիս, Շիրին խան, թիւ 4-7

ՓՈՐՁԱՌՈՒ ԱՏԱՄՆԱԲՈՅԺ

Բ2., Գ2. Ե2., Եբ. օրերը՝ կես օրէ ետքը՝ Պոլիս:

Դ2., Ուրբ., Կիր. օրերը՝ ժամը

2-5՝ Գատրգիւղ, Մէօհիւրտար ճատտէսի, թիւ 56:

Յ. ԱՂՈՒՈՐԻԿԵԱՆ ՈՐԳԻԲ

Պոլիս, Պահնէ Գաղտն, Հասկի համալ, թիւ 4, Ա. Վազրժ խանի ղեկավար

Վաճառատուն ամէն տեսակ հոտերէնի, գուլպայի, ֆանէլայի, թաշկինակի, օձիքի, փողկապի և օձանելիքներու:

Տ.ՔԹ. ՊԵՏՐՈՍ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ

ՄԱՍՆԱԳԷՏ ԱՏԱՄՆ՝ ՈՅԺ

Ուրբաթ և կիրակիէ զս ամէն օր՝ ժամը 1-5՝ Պոլիս, Կատուլու խան, 4րդ յարը:

Ամէն օր մինչեւ կէս օրը՝ Գատրգիւղ, Մէօհիւրտար ճատտէսի, թիւ 56: